

Златозара Гочева/Zlatozara Gocheva

РАННАТА БЪЛГАРСКА КУЛТУРА И АНТИЧНОТО РЕЛИГИОЗНО НАСЛЕДСТВО

Le développement de la culture bulgare et l'héritage religieux antique

En étudiant la formation de la culture bulgare on doit prendre en vue l'héritage culturel, laissé par la population locale. L'époque d'hellénisme et un peu plus tard la présence romaine qui s'est imposée, occupent une place primordiale dans ces recherches. L'influence du christianisme est d'une grande importance aussi.

Dans les nouvelles conditions le syncrétisme qui s'effectue entre ces cultures met son accent sur la formation et développement de la nouvelle culture au court du Premier royaume bulgare.

Avec la chute de l'Empire romain, c'est l'Empire Orientale qui joue un très grand rôle dans le développement de la culture et religion locale.

Du début de la pénétration du christianisme en Thrace il y a beaucoup de renseignements, et se phénomène est au fond de la christianisation de cette région.

Когато изследваме формиралата се в периода на Първата българска държава култура, не може да пренебрегнем и да оставим без внимание дългогодишните приноси на местното население в нея. Нейното развитие е повлияно както от местните промени, така и от различните външни етнически влияния, които в някои случаи са доста сложни и разнородни. Затова е необходимо при изучаването ѝ да насочим вниманието си преди всичко към основите на тракийските елементи в нея, както и в развитието на нейната местна тракийска култура. Едновременно с това обаче трябва да обърнем внимание на настъпилите с течение на времето вътрешни промени, и проникването на различни външни влияния, особено на източно малоазийското. Особено важен тук е периодът на появата и развитието на елинистическата култура, в която и траките имат сериозно присъствие и много важно участие. Не по-малко е значението на по-късното римско влияние в различните райони на Тракия, което налага в тях елементите на романизация, формирани по различен начин в различните райони и тяхното значение. Тук трябва да се имат предвид и смесените елементи и особености на двата основни вида на римската

култура – в районите на Долна Мизия и по-силното римско влияние в оформянето на градската им култура и източните елементи, свързани с източната култура и влияние в провинция Тракия – отношението към римското влияние в тях и наложилата се доста сериозно тракийска и източна култура, с известни особености в организацията на градския живот. Трябва да се има предвид и развитието на местните градове, и тяхната култура.

Всичко това налага да се обърне внимание и на някои особени моменти в развитието на религията в района, което е особено важно за изясняването на поставения тук въпрос. При проникването и развитието на религиозните влияния още от най-ранна епоха, прави впечатление преди всичко селекцията, която се налага твърдо в предпочитането на един или друг култ – главно на базата на общи черти с местната тракийска религия. Всъщност това даже не може да се смята за обикновено възприемане на външни култове. То е проява на религиозен синкретизъм, който в основата си стриктно запазва своите представи, като само разширява техния конкретен образ (Гочева, Зл. 1981, 47-67).

Тази селекция се отнася също и за районите на проникване и налагане на определени външни религиозни представи. Това би могло да се обясни с някои особености в развитието на духовната култура в различните области на самата Тракия и дори в различията в оформянето на културата в отделните области, които се запазват и по-късно. Това проличава особено ясно през римската епоха, за която имаме много повече конкретни данни, които дават възможност за по-диференцирано изясняване на тези въпроси.

С налагането на официалната римска власт, довела до по-силна или по-слаба романизация особено в по-големите градски центрове, могат да се забележат и редица нови елементи, наложени от новата култура в официалната религия на тези градове. Такъв е например случаят с официалния характер на почитания във Филипопол и от официалната власт култ на Аполон Кендрисос – почитан като главен бог в града и от главния жрец на койнона. На него са посветени и организирани в града игри, които се развиват в течение на времето – в началото те са свързани с Аполон Питийски, а по-късно се свързват и с императора, по времето на посещението на града от император Елагабал, който показва признаването на този смесен култ, като сече монети в негова чест. А игрите стават Александрийски и накрая пак се налага най-вече местният култ на Кендрисос, който ги налага като Кендрийски, което подчертава много ясно неговия местен тракийски култ в официалната религия (Герасимов, Т. 1958, 65-68). Подобен е и случаят с вероятно проникналият под малоазийско влияние култ на Теос Мегас в Одесос, свързан по-късно и с тракийския Дарзалас, който намира място и в официалната религия (Gočeva, Zl. 1994, 243-256).

Засвидетелстваните римски култове в районите на по-силна романизация и преди всичко в някои от новите римски центрове се дължи на присъствието на римското и на романизираното население в тези римски военни центрове. В повечето

случаи обаче те не са оставили трайни следи в развитието на местната тракийска култура и религия. Не са проникнали в нейната същност и не са оказали никакво съществено влияние върху съзнанието на тракийското население.

По отношение на източните култове въпросът е доста по-сложен. Преди всичко в някои от тях, както например в култа на Кибела, на Сабазий и др., както и на Дионис през римската епоха, се откриват и местни черти на тракийски религиозни представи. Те всъщност идват от една доста по-стара средиземноморска общност на развитие на културата и на силното малоазийско влияние, което винаги се е чувствало по различни причини и различни периоди, свързано и с тракийската култура. Такава е сложната картина на местната култура в нашите земи, която се очертава тук в началото на IV век.

С разделението на Римската империя положението на Балканския полуостров коренно се променя. Отслабва централната власт на Рим, а с това и силата на западното влияние в Тракия, която става важен район на новосъздадената Източна Римска империя. Упадъкът на икономиката и кризисните явления в робовладелския строй водят до отслабване на стопанската дейност и до значително изменение в производството, а зачестилите варварски нашествия периодично опустошават големи територии в северните части на Балканския полуостров и в провинциите Долна Мизия и Малка Скития.

От друга страна обаче, новата обстановка активизира инициативите на местното население, което пази вече не само Римската империя и власт, а и своите собствени интереси от непрекъснато нахлуващите варвари. Това създава благоприятни условия за възраждането на строителството на крепости по важните пътища и високи планински места, което вече става грижа за местното население. Разбира се, и в големите градове, и в големите планини се възражда тракийската фортификационна дейност.

При повечето запазени от предримско време тракийски крепости личат ясно особено при преустройствата на пътищата и поправките, целящи да възстановят тяхната отбранителна стойност. Непокойната обстановка и опасностите от варварски нашествия предизвикват засилване на охраната им. Преобладаващото население в градовете с недостатъчни условия за защита се оттегля в естествено защитените планински райони. Важното обаче е, че тук във всички тези новоизградени крепости може да се открият елементи от Късната античност, даже на места и запазване, и възраждане на тракийската фортификационна традиция.

Местната култура при новите условия бележи нов подем и възраждане, което се чувства във всички области на Тракия. Населението, особено на провинция Тракия, продължава да живее относително спокойно и в сигурност, благодарение на естествената защита на Стара планина. Периодът IV–VI в. дава възможност на запазената от асимилация през преходните епохи тракийска култура да се възстанови. Това осигурява нови възможности на развитие и възраждане.

Проникналото първоначално, а и вече съществуващо дори като официална религия още в IV в. християнство създава нови насоки на развитието вече на местната култура. Въпросът за участието на тракийското население в оформянето на местната християнска култура е много сложен и все още неясен. Но има и много основания да се смята, че местното население съвсем не е останало чуждо на християнската идея. Налице са данни за ранното проникване на християнството в Тракия. Имаме пред нас съчинения на мъченици траки, които се появяват още в края на II и началото на III в. Това може би става въз основа на близостта на основната концепция на ранната християнска религия и религиозните представи на траките, основите на които също имат източен произход.

Съвсем източна и различна от гръцката е вярата на траките в задгробния живот и в безсмъртието на душата. Въпреки че Платон обяснява това като нещо, което има особено значение и разбиране за душата, все пак за широките маси на населението задгробното съществуване и отиването в подземното царство остава да зависи от тялото. Умението на траките да обезсмъртяват той свързва с техния бог Залмоксис. Известна е и наклонността им към монотеизъм и почитането на едно божество-покровител, отблъскващ злините и всички нещастия, което в различните райони на Тракия има различни прояви и намира своя израз през римската епоха в паметниците на т.нар. Тракийски конник с неговите различни аспекти и синкретични прояви. Интересът на траките към новата религия и нагаждането на техните религиозни концепции към нея е най-важният момент в запазването на религията като монотеистична и много лесно е тя да бъде възприета наравно с монотеизма на християнството.

Обикновено фактът, че повечето светилища на траките, където именно трябва да се търси най-ясното запазване на местните култове, са били насилствено разрушени и заместени с християнски храмове, се тълкува като израз на упорита съпротива към проникващото християнство. В Гърция обаче, която много по-дълго и упорито се съпротивлява на християнската идеология, няма такова явление. Дори в Делфи новоизграден християнски храм дълго време съществува най-спокойно до местния езически храм на Аполон в светилището му. Разрушаването на светилищата може би трябва да има друго обяснение. Кой е разрушил светилищата? На кого са пречели те? Какви са тези християни, които идват тук в самите светилища, в сърцето на тракийските култови места и насила носят там своята религия.

Много е трудно да се отговори на тези въпроси. Но явно е, че същността на нещата е малко по-различна от това, което изглежда на пръв поглед. Може би самото население, приело вече християнството с убеждение, е разрушило своите стари светилища. А за да стане така, то действително трябва да е било убедено в правотата на новата вяра. Но от друга страна, може да се приеме, че е била променена само формата на изпълнение и прилагане на езическия култ или дори по-скоро едно друго виждане на безсмъртието, в което те продължават да вярват. А и изображенията, и надписите на паметниците на Тракийския конник, както и

приемането му като божество, не е променило революционно неговата религиозна концепция. Или просто местното население така е нагодило християнската догма към своите представи, че тя е станала близка на неговите религиозни концепции. В такъв случай, променяйки външната форма на култа, християните са запазили и своите култови места. С какво може да се обясни този факт, освен с близките елементи и представи, които това население е намерило в християнството.

Интересни в това отношение са всичките писмени сведения за бесите християни. Св. Ив. Златоуст в една своя проповед изтъква, че наред с всички други народи и траките превели на своя език Светото писание. В актовете на Константинополския събор от 536 г. между езиците, на които можело да се чете, фигурира и езикът на бесите. Знае се, че в това време бесите стават нарицателно понятие за траки. Това е също въпрос, който заслужава внимание, а именно локализирането на бесите. А според Пердризе (Perdrizet, P. 1910, p. 16) те са били служители на сатрите и са изпълнявали помощни функции при техните богослужения. Той говори за тях като за прислуга в светилището им в Пангей. Според него те със своите действия са станали нарицателно понятие като синоним на независимия дух на траките в борбата им срещу римската експанзия в долината на Струма и Места. Там те са служели в светилище в планината Пангей и са закриляли сатрите и тяхната чистота на културата и религията, като се смята, че именно те са пазели и обслужвали светилището на Дионис в Пангей, което Херодот сочи като равно на светилището на Аполон в Делфи. Те обаче са били облекли вече религиозните си традиции в нова форма, отговаряща повече на променените в социално икономическите условия и новите форми на съществуване.

За интензивното участие на траките в оформянето на християнската религия говорят и многобройните писмени сведения за участието на тракийските епископи в църковните борби между ересите. Особено ясно това е изразено в сведението от времето на Валент, когато Константинопол официално подкрепя арианството. Правят впечатление и сведенията около Сердикийския събор от 343 г. Той е свикан в Сердика поради това, че тя се приема като неутрална зона между Тракия и Илирия и е противопоставена на тракийския Филипопол като ариански център. Поради това именно Сердикийският събор не се състоял и представителите траки от Сердика, отиват да направят събора си във Филипопол. На много места в писмените сведения Тракия се сочи като център на арианската ерес и това едва ли е случайно.

Въпросът за участието на траките в арианското учение е много сложен и, разбира се, може да бъде обяснен по различен начин. Несъмнено то има отчасти политически характер поради непосредствената близост на Тракия до арианството. Връзката на Тракия с арианския Константинопол по времето на император Валент, както и с центъра Византион, е традиционна и стара. Съвсем естествено е тази връзка да съществува и при новите, вече по-благоприятни условия през Късната античност. Тракия тогава става не само най-близък хинтерланд на Византия, но и

най-силно свързана с нея по традиция. И това неминуемо прави Тракия един от центровете на културата на Източната Римска империя. Възможно е обаче това да има и по-дълбоки корени, които трябва да се търсят в догмите на християнството, тъй като те в много отношения вероятно са импонирали на тракийските религиозни представи.

ЛИТЕРАТУРА

Герасимов, Т. 1958. – Герасимов, Т. Бележки върху Питийските, Александрийските и Кендрисийските игри във Филипопол. – В: Изследвания в чест на акад. Д. Дечев. С., 1958, 65–68.

Гочева, Зл. 1981. – Гочева, Зл. Религиозните представи на траките и културното наследство. – В: Проблеми на културното наследство. С., 47–67.

Gočeva, Zl. 1988. – Gočeva, Zl. La vie religieuse a Philippopolis à l'époque romaine. – Thracia, 8, 50–57.

Gočeva, Zl. 1994. – Gočeva, Zl. Darzalas Cult in Northeastern Bulgaria. – Хелис, 3, 243–256.

Perdrizet, P. 1910. – Perdrizet, P. Cultes et Mhytes du Pangée. – Annales de l'est, 21–22.